

Søstrene af den hellige familie af Nazareth og nazisterne

En beretning fra Hviderusland
om godhed og vidnesbyrd
under Anden Verdenskrig

Af **Sven Arvid Birkeland**¹

Den 7. august 2000 bragte Kristeligt Dagblad et billede med underteksten: ”Martyrer bliver mindet af medsøstre.” Underteksten lød således: ”Hviderusland: Katolske nonner i den hviderussiske by Nowogrodek (165 km vest for Minsk) har netop holdt en mindemesse for 13 søstre i deres orden, som i 1943 blev dræbt af nazisterne. Under messen bar nonnerne portrætter af de 13 søstre, der lod sig henrette mod, at nazisterne lod 130 af deres tilfangetagne landsmænd gå fri.”

Jeg blev meget grebet af billedet og fik en voldsom trang til at finde ud af sagens sammenhæng.

Billedbureauet vidste ikke mere. Den hviderussiske ambassade i Stockholm reagerede ikke. Den danske ambassade i Moskva (der også dækker Hviderusland) prøvede beredvillig at hjælpe og fremskaffede efter mange rykkere en brochure med omtale af de elleve nonner (der er også elleve på billedet). En henvendelse til det kirkeligt udvalg under den hviderussiske regering forblev ubesvaret. Gennem Internettet lykkedes det at komme dybere. Jeg fik derefter kontakt med den - katolske orden, som de elleve søstre tilhørte, og modtog megen hjælp dels fra ordenens kloster i Krakow, klosteret i Chicago og hovedsædet i Rom. Følgende beretning har herefter kunnet sammenstykkedes.

Nowogrodek 1943

Vi skal tilbage til året 1943. Til Fara i byen Nowogrodek. Den ligger i dag i Hviderusland, men lå da i det nazi-tyske Generalkommissariat Weißruthenien, der atter var en del af Reichskommissariat Ostland under minister Rosenbergs Ostministerium. Området har altid vekslende været en del af Polen og Rusland, og først i 1990 efter Sovjetunionens opløsning er det som en del af Hviderusland blevet selvstændigt. Befolkningen bestod af 1/3 romersk katolske polakker og 1/2 russisk ortodokse hviderussere. Spændingen var stor mellem disse to grupper. Dette blev forstærket under krigen, da nazisterne hvervede mange hviderussiske kollaboratører. Tidligere var der et stort jødisk befolkningsselement (op til 40 % i byerne), men dette blev elimineret af nazisterne.

Klosteret og Jesus Forklarelses kirke, Biala Fara (den hvide kirke), i Nowogrodek hører under ordenen: ”Søstrene af den hellige familie af Nazareth”. Ordenen blev grundlagt 1875 i Rom af Frances Siedliska, men kom først i 1929 til Nowogrodek, der da var en del af Polen. Søstrene påtog sig arbejde knyttet til kirken og dens gudstjenester, klosteret samt socialt arbejde i sognet og undervisning af børn i byen. Ordenens trivsel hang sammen med områdets tilhørsforhold, der var medgang under Polen og modgang under Rusland.

---

¹ Forfatteren er læge, dr.med., og seniorforsker RCT (Rehabiliterings- og forskningscentret for torturofre, København). Privat adresse: Goldschmidtsvænget 9 C, 5230 Odense M. E-mail: S.A.Birkeland@Birkeland.dk

Molotov-Ribbentrop pagten af 1939 gav russerne den østlige del af Polen, og dermed kom søstrene ud i megen modgang. De måtte forlade klosteret og bo enkeltvis hos sognebørn klædt i civil, men fortsatte deres arbejde så godt som muligt. Efter nazisternes angreb på Sovjet og hurtige erobringer af bl.a. Hvideruthenien kunne søstrene vende tilbage til klosteret og atter bære ordensdragten. Både under den russiske og den tyske besættelse kom Fara til at stå som et håbets fyrtårn for den lokale, plagede befolkning. Kommunisterne sagde, at hvor fabrikkerne arbejdede i et skift, så arbejdede kirken i toskift.

Nazisternes plan

Nazisterne havde en omfattende plan for de områder, de erobrede i øst. De skulle være ”Lebensraum” for Tyskland. Jøderne skulle udryddes, og det blev de fra den første dag. Den slaviske befolkning skulle reduceres med 30 millioner (ifølge tale af Himmler på Weselsburg 1941, refereret af Erich von dem Bach-Zelewski ved Nürnberg krigsforbryder domstolen 7. januar 1946), og de resterende skulle tjene som slaver for indvandrede tyske landmænd. Hitler var udmærket klar over, at tyskerne ikke havde tilstrækkeligt mandskab til en traditionel besættelse, og besluttede i stedet at skræmme befolkningerne til underkastelse med terror.

Fra foråret 1942 begyndte polske (dirigeret fra London) og sovjetiske partisaner (dirigeret fra Moskva) at operere i området, og snart havde tyskerne mistet kontrollen over skovområderne med omliggende landsbyer. De indførte modterror med masseeksekutioner af landsbybeboere og deriblandt også katolske præster. Det lykkedes tyskerne at rekruttere mange hviderussiske kollaboratører og skabe splid mellem befolkningsgrupperne (der begge var imod den jødiske befolkning). Således var de hviderussiske kollaboratører imod Søstrene fra Fara, der fremstod som et støttepunkt for polakkerne. Ud over det kirkelige arbejde oprettede nonnerne nemlig sangkor og underviste hemmeligt i polsk sprog og historie. De daglige messer og rosenkransbønner fortsattes af Fader Alexander Zienkiewicz med bistand af søstrene.

Så tag os ...

Som hævn for partisanernes ”provokationer” retalierede nazisterne med straffe-vendettaer, herunder den senere omtalte ”Operation Hermann”, der udartede til bestialske forbrydelser mod menneskeheden. 17.– 18. juli 1943 arresteredes 120 landsbybeboere med henblik på henrettelse. De fortvivlede familier kom til søstrene for trøst og forbøn. Den ledende søster, Søster Stella, gik nu til Fader Alexander Zienkiewicz og sagde: ”hvis der skal ofres liv, så tag os, der ikke har familiære forpligtelser, og spar dem, der har koner og børn. Det beder vi om”. Dette blev gentaget flere gange dels over for præsten, dels over for de ængstelige pårørende til de arresterede landsbybeboere. Dødsdommene blev ændret, og de arresterede i stedet frigivet eller deporteret til arbejdslejr i Tyskland, hvor de overlevede.

Hvordan denne ændring indtraf er ukendt for mennesker, men det synes, som om Gud benyttede den stedlige meget ambitiøse kommandant Traubs fornærmethed over, at henrettelsen var besluttet af rivalerne fra Gestapo i Baranowicz i hans fravær. Han tålte ikke sin myndighed over byen antastet, og fløj til sin overordnede i Minsk, Kube, og fik ordren omstødt. De arresterede blev frigivet eller deporteret, men ikke henrettet. Gestapo fortsatte imidlertid og udarbejdede en ny dødsliste, der inkluderede Fader Alexander Zienkiewicz. Atter bad Søster Stella om at måtte gå i stedet sammen med sine medsøstre. Derefter tog begivenhederne fart.

Den 31. juli 1943 mødte en tysker i civil op i klosteret og beordrede Søster Stella til at stille med de øvrige på den lokale kommandants kontor klokke 19.30. Søster Stella orienterede Fader Alexander Zienkiewicz herom. De formodede, at de ville blive deporteret til en arbejdslejr. På det fastsatte

tidspunkt gik de elleve søstre så den tunge vandring gennem byen, der vrimlede med tyske soldater med flere forskellige typer uniformer, til Gestapo hovedkvarteret. Søstrene var M. Stella, M. Imelda, M. Raymond, M. Daniela, M. Canuta, M. Sergia, M. Gwidona, M. Felicita, M. Heliadora, M. Canisia, M. Boromea. Der var en tolvte søster M. Malgorzata. Det var blevet besluttet, at hun skulle blive tilbage for at tage vare på kirken og præsten.

Hvad der herefter skete, er efterhånden stykket sammen fra personer, der har overværet brudstykker af forløbet. Man hørte snart efter søstrenes ankomst en høj vred tysk stemme, og stiltfærdige svar fra de to søstre, der kunne tale tysk (Gwidona og Heliadora). En time senere kørte en overdækket lastbil foran kommissariatet. Under eskorte blev søstrene ført til lastbilen. I deres ordensdragt havde de besvær med at komme op, hvilket medførte rå latter og jokes fra de forsamlede tyskere, der stod på hovedtrappen og grinede. Lastbilen førte dem til en lille skov. På det sene tidspunkt var landmænd ved at drive deres køer hjem fra marken, og der var en livlig trafik. Tyskerne fandt derfor ikke tidspunktet velegnet, vognen vendte, og nonnerne blev indsat for natten i et kælderlokale under kommissariatet. En tartar fra Nowogrodek, der passede fyret i kommissariatet, kunne næste morgen se på støvet i kælderen, hvor de havde ligget. Mærkerne udgjorde formen af et kors. En estisk soldat, der tog del i eksekutionen, berettede, at nogle hvilede, andre stod op og bad. Klokkeren 3.30 blev de atter ført ud til to biler og kørt til Batorowka, hvor der allerede fandtes en grav. Den næste dag fortalte en drukken lettisk soldat, der havde deltaget i eksekutionen, gentagne gange: ”Som de gik, du skulle have set, hvordan de gik”. Han kunne ikke slippe synet af deres rolige gang i døden. De gik med foldede hænder, fredfyldte, ærværdige og lette som fugle. De udbad sig tilladelse til at dø i deres ordensdragt. De knælede, sagde farvel til hinanden, blev velsignet af Søster Stella. Derefter blev de skudt, først Søster Stella, derefter de øvrige. Soldaten sagde også: ”De var uskyldige”. Denne udtalelse er siden sat i forbindelse med en teori om, at der var sket en forveksling hos tyskerne mellem Søstrene af den hellige familie af Nazareth og en anden orden, Pallotiner søstrene, hvis arbejde lå i et område behersket af sovjetiske partisaner, og hvor nonnerne var under mistanke om at have hjulpet disse. På den anden side var det også kendt, at hviderussiske grupper, der stod i ledtog med Gestapo, havde sortlistet søstrene, som de anså for at udgøre en kærne af polsk religiøs og nationalt liv. Måske havde de hørt søstrenes tilbud om at gå i stedet, rapporteret det til tyskerne, der benyttede lejligheden. Bagefter var mange hviderussere dog bestyrtet over det hændte.

To kvinder, der havde været veninde med søstrene, opsøgte kommissariatet søndag den 1. august om morgenen og spurgte gentagne gange efter dem. De kunne ikke få nogen besked og blev vist bort. Den tolvte søster Malgorzata listede nogen tid efter ud til eksekutionsstedet og gravede med hænderne ned i den tildækkede grav. Hun fandt hurtigt liget af en søster, dækkede graven til og plantede et kors. Gestapo eftersøgte hende, men hun blev beskyttet af direktøren på hospitalet, hvor hun arbejdede. Hun døde i 1966. Nogle dage efter henrettelsen gav et medlem af det tyske ordenspoliti på stedet udtryk for bestyrtelse over drabet.

Da den røde hær havde genindtaget området begyndte den at forvise polakkerne vest for den nye grænse, idet området blev annekteret af Sovjet. Det blev derfor besluttet at exhumere ligene. Hvilket fandt sted den 19. marts 1945. På deres stillinger kunne ses, at ikke alle var døde umiddelbart efter skydningen. Ligene blev lagt i kiste og ført til Fara, hvor de blev begravet uden for kirken. Der blev rejst et kors over graven.

Blessed martyrs of Nowogrodek

Om søstrene og deres martyrium har søster M. Teresa Gorska og søster M. Noela Wojtatowicz udgivet en bog: ”Blessed martyrs of Nowogrodek”. Chicago 2000. Den rummer biografiske vignetter om de elleve martyrer, flere digte om søstrene samt en del fotografier. Fader Alexander Zienkiewicz har skrevet bogen: ”No greater love”. Rom 1968. Mary Starzynska har skrevet bogen: ”Eleven Prie-Dieux”. Rom 1992. Efter krigen (1948) malede Adam Styke (1890-1959) et lærred, der viste ekse-

kutionen. Maleriet hænger i dag (fra 1965) i ordenens hovedkvarter i Rom. En kopi findes i ordenens kloster i Philadelphia.

Hvem stod bag?

Hvem var de nazister, der stod bag mordene, og blev de retsforfulgt efter krigen? Fra Krakow klosteret oplyses, at det var SS divisionen fra Baranowicz, der udførte udåden. For at forstå forløbet er det nødvendigt at analysere den tyske besættelsesstruktur i Hvideruthenien. Dette område kom hurtigt til at ligge bagved fronten, og overgik derfor til et civilt styre. Nazisterne beherskede imidlertid deres eget system ved konstant at skabe rivaliserende funktioner, så jævnsides det civile styre fandtes et militært bestående af enheder fra SS, Gestapo, ordenspolitiet og såkaldte Einsatzkommandos og Sonderkommandos. Blandt de sidste huserede i området det værste af dem alle, nemlig Oskar Dirlewangers brigade, der blev kommanderet af og bestod af kriminelle elementer fra Tyskland, de baltiske lande og Hviderusland (Dirlewanger selv var SS officer, men brigaden som sådan hørte under det "algemeine SS") Deres ugeringer var så bestialske, at der nogle gange på grund af dette blev rejst sag mod dem inden for SS selv.

Den civile linie startede med minister Rosenberg i Berlin og gik over "Reichskommissariat Ostland" i Riga, "Generalkommissariat Weißruthenien" under Wilhelm Kube i Minsk til "Gebietskommissariat Nowogrodek" under SS Obersturmbannführer Wilhelm Traub. Den civile administration protesterede ofte over bl.a. Dirlewanger brigadens fremfærd.

SS og Gestapolinien startede med SS rigsfører Himmler, herefter den højere SS og politifører Erich von dem Bach Zelewski, der i juli 1943 fik kommandoen over alle anti-partisan aktiviteter på østfronten (ifølge Hitler en mand, der kunne vade gennem et hav af blod og var endnu hårdere og brutalere end Heydrich); under ham stod SS og politifører Curt von Gottberg i Minsk.

Typisk for nazisterne fandtes yderligere en konkurrerende linie, nemlig Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD Ostland. Begge linier stod over Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD i Minsk. Denne var ledet af Gestapochef Georg Heuser og bestod af baltere, folketyskere og hviderussere fra Einsatzgruppe A og B under Standartenführer Horst-Alwin Böhme, Einsatzkommando EK2, EK3 og EK8 under Sturmbannführer Hans Schindhelm. Der blev etableret delkommandoer i byerne, deri blandt en afdeling i Nowogrodek og en Gestapo afdeling i nabobyen Baranowicz. I denne tilsyneladende forvirrende organisation fandtes også rene forbrydere som i den tidligere nævnte sonderkommando Oskar Dirlewanger.

Den tyske organisation og fremfærd i Hviderusland er nøje beskrevet i Christian Gerlach: "Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944". Her findes også oplysning om en Großaktion zur Partisanenbekämpfung ved navn "Hermann" der fandt sted netop i perioden 13. juli – 11. august 1943 i egnen Iwje-Nowogrodek-Woloshin-Stolbzy-W Minsk. Resultatet var 4.280 døde og 20.954 deporterede. Enhederne var "1. SS-Inf.Brigr., SS-Pol.Rgt.2, SBtl Dirlew". Altså netop den grusomme Dirlewanger sonderkommando. Det er meget muligt denne sidste, der stod bag udåden. Alle oplysninger stemmer med dette, og en sådan ugering var karakteristisk for denne sonderkommando.

Efterspil

Ingen af de trykte kilder til beretningen om mordet på de elleve søstre eller søstre af ordenen har nogen viden om en eventuel straffesag i Tyskland, Polen eller Hviderusland mod morderne. En henvendelse, jeg foretog til den tyske Forbundsrepublikks arkiv over krigsforbrydelser i Ludwigsburg har imidlertid ført til oplysning om, at der i 1995 blev rejst en sag mod "Talenko und weitere – unbekannte Täter – wegen Verdachts des Mordes (NSG). Sag nr. B 162 ARZ 9300141, Bl. 154 –

159". Sagen blev rejst efter oplysninger fremkommet i Maria Starzynska: "Eleven Prie-dieux", Rome 1992, "Tipografia Poliglotta della Pontificia Università Gregoriana, Piazza della Pilotta, 4 – 00187 Roma". Den omfattede 7 punkter. Det syvende punkt var "Exekution von 11 Schwestern des Ordens der heiligen Familie von Nazareth und eines unbekanntes Buben am 01.08.1943 in die Nähe von Novogrodek". Kilderne var 1) der Zeuge [vidne] Zienkiewicz (se kilder), 2) der Zeuge Alexander Zwierko, der afgav vidneforklaring for hovedkommissionen 08.09.1989, om en lettisk SS-officer, Talenko, der havde deltaget i eksekutionen. 3) Die Zeugin Maria Tarnowska fortalte hovedkommissionen 20.10.1989 om, at der i juli måned ankom tyske officerer i sorte uniformer med dødningshovedemblemer til Novogrodek. Hun havde af en pige, der kunne russisk, fået fortalt om en lettisk baron og officer, der havde været helt ude af sig selv og havde berettet om eksekutionen den 1. august 1943. Det blev oplyst, at Talenko var 42 år, høj, middel kropsbygning, godt udseende. Der foreligger ikke yderligere oplysninger om ham eller andre. Sagen blev henlagt som følge af de manglende oplysninger.

Hvordan gik det morderne? Erich von dem Bach-Zelewsky blev idømt lange fængselsstraffe for andre forbrydelser; han døde i München 1972. Curt von Gottberg begik selvmord i maj 1945, Wilhelm Traub døde i 1945. Wilhelm Kube blev dræbt 1943 af en bombe, som hans tjenestepige, der var russisk partisan, havde anbragt under hans seng. Georg Heuser gik ind i det nye Tysklands politi i Berlin, men blev arresteret i 1959 og idømt 15 års tugthus for andre forbrydelser, som han kun delvis afsonede. Oskar Dirlewanger døde i fransk fangenskab den 7. juli 1945, angiveligt tævet ihjel af vagterne. Han blev begravet i Althausen. Da hans forbrydelser siden blev klarlagt, og der gik rygter om, at han havde overlevet krigen, blev liget gravet op og undersøgt af franske retsmedicinere, der fastslog, at det var Dirlewanger.

Hvad skete der med landsbyboerne? Hvordan blev deres redning betragtet? Alle af de 120 arresterede overlevede krigen på nær én, der døde under et bombardement af Berlin. Nogle vendte tilbage til Polen, andre drog til USA, Canada, Australien eller England. Nogle er på nuværende tidspunkt døde. Der findes en forening af Nowogrodzianier, der mødes regelmæssigt. Nogle af disse kendte søstre fra Nowogrodek. Efter den sovjetiske hærs tilbagevenden, blev mange polakker tvangsdeporteret mod vest over den nye polske østgrænse.

Søstrene saligkåres

Den politiske udvikling medførte, at kanonisering af de elleve martyrer først kunne påbegyndes 1990. Kisterne blev nu flyttet til en grav i et sidekapel til kirken. Pave Paul Johannes II saligkårede de elleve søstre i Rom den 5. marts 2000. Der deltog 150 personer fra Hviderusland. Heraf var 50 fra Nowogrodek. Desuden deltog 50 polakker, der havde gået på nonnernes skole før krigen. Mange havde været gennem arbejdslejre i Sibirien eller Tyskland. Den samme proces er startet nu for den tolvte søster, Malgorzata.

Kilder:

Galina Siminova, Den danske ambassade i Moskva.

Chicago: Sr. Geraldine M. Wodarczyk CSFN

Krakow: Sr. Benedykta, CSFN,

Nowogrodek: 1 Maja 26, 231400 Nowogrodek, Byelorussia. Superior: Sr. Adriana Piechowska

Rom: Sr. Jana Zawieja, Secretary General

Sr. Angela, , provincial secretary in Warsaw Province

Sr. Zdzialawa Trojanowska (in contact with the group called "Nowogrodzianie" on behalf of the Congregation)

Sr. Amata Nowaszewska, Provincial Secretary in Warsaw

Sr. Franciszka Chuda, who on behalf of the Congregation was involved in the beatification process

Reverend Aleksander Zienkiewicz: No greater love, Rome 1968. Set up and printed by Franciscan Publishers, Pulaski, Wisconsin, USA

Maria Starzynska: Eleven Prie-dieux, Rome 1992, Tipografia Poliglotta della Pontificia Università Gregoriana, Piazza della Pilta,4 –00187 Roma.

Sr. M. Teresa Gorska, CSFN and SR. M. Noela Wojtatowicz, CSFN: Blessed Martyrs of Nowogrodek. Congregation of the Sisters of the Holy Family of Nazareth, Chicago, 2000. Translated from Polish.

Christian Gerlach: Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944. Hamburger Edition. 1999.

French MacLean: the cruel hunters. SS-Sonderkommando Dirlewanger. Hitler's most notorious ant-partisan unit. Schiffer Military History, Atglen, Pennsylvania. 1998.

French MacLean: The Fields Men. The SS-Officers who led the einsatzkommandos – the Nazi mobile Killing Units. Schiffer Military History, Atglen, Pennsylvania. 1999.

Hans-Peter Klausch: Antifascisten in SS-Uniform. Edition Temmen. Diz-schriften. Herausgegeben vom Dokumentations- und Informationszentrum Emslandlager, band 6. 1993.

Bundesarchiv Außenstelle Ludwigsburg, Postfach 11 44, 71611 Ludwigsburg. (Wehr)

Bundesarchiv Außenstelle Berlin, Postfach 45 05 69, 12175 Berlin. (Eggert).